موحسین موحەمەد حسین و فەلسەفەی مێژوو

....ئامادەکردنی: کۆچ

پرۆسەی شێواندنی وێنەی ڕاستەقینەی پاڵەوان لە مێژوودا حاڵەتێکی ئاساییەونامۆ نییەولە قولاّیی مێژووی مرۆڤایەتیدا بوونی چەسپاوی خۆی هەیە. ڕەنگە هۆکاری سەرەکی ئەم دۆزەش بریتیبێت لەوەی کە پاڵەوان بەزۆری بانگەشە بۆ هزرگەلێك دەکات، کە دابڕاوە لەگەڵ ئەو تێڕوانینوترادیسیا وەستاوانەی کە جەماوەر نەوە بەدوای نەوە وەك میراتییك پێکیانهێناوەوپارێزگارییان لێکردووە.

جا کاتێك ئەو کەسانانە(پاڵەوانان) ئەو واقیعە تێدەپەڕێننوبانگەشە بۆ هزرگەلێکی نوێ دەکەنوکار بۆ فەراهەمهێنانی ئامرازوشێوازی جۆراوجۆر دەکەن بۆ گۆڕینی واقیعی کۆمەلاّیەتیوپاککردنەوەی لە چەمکە پەکخەر(تعطیل)ومردووەکانی نێو کۆمەڵگە، بێگومان ئەوەش شەپۆلگەلێکی گەردەلولیی لێپەیدا دەبێت کە هەژانی کۆمەلاّیەتی قوڵ دەوروژێنێتودۆخی بێدەنگیووەستاوی دەشلەقێنێت.

ئەو کات کۆمەڵگە بە چەند بەرەیەکدا دابەشدەبێتولە ڕووکەشدا دووانیان بەدیار دەکەون، یەکێکیان لایەنگیری ئەو(کۆن)ە دەکات، کە لە پێشینەکانەوە بە میراتی بۆی ماوەتەوە، بەلاّم ئەوی دیکەیان پەیوەندی بە کاروانی چاکخواز یا شۆڕشگێڕ یاخود نوێکارەوە دەکاتوتەبەنی

هزره نوێیەکان دەکات‌ولە پێناو سەرلەنوێ بونیاتنانەوەی کۆمەڵگە لە چوارچێوەی ئەو هزرگەل‌ورزگارکردنی لە چەمکە کۆنەکان تێدەکۆشێت.

ئەمە لە کاتێکدا بەرەی یەکەم بەتوندی بەرگری هەر هەوڵدانێك دەکات بۆ پێداچوونەوەی ڕابردووەخوێندنەوەوشیکردنەوەی پێکهێنەر(مکونات)ەکانی، تێڕوانینی کلاسیکی‌وهەموو شێوازێك کە توانای بەسەردا بشکێت دەگرێتەبەر بۆ لەباربردنی ئەو هەولانە، جا ڕەنگە شێواندنی هزری چاکەخوازوناشرینکردنی وێنەکەی‌ووروژاندنی گومان دەربارەی پەیام‌وبانگەوازەکەی یەکەم‌وئاسانترین ئامرازبن کە ڕابردووخوازان پشتی پێدەبەستن[1].

بەمشێوەیە لەلایەکەوە ئەگەر واتای پاڵەوان لەوەدا چڕبکەینەوە کە **هەوڵی تێپەڕاندنی بارودۆخە وەستاوەکە دەدات‌ودەیەوێت بارودۆخێکی نوێ‌وپێشکەوتوو بەدیبهێنێت، لەم پرۆسەیەشدا سەرکەوتن بەدەست دێنێت.**

لەلایەکی دیکەشەوە **بواری کارکردنی پاڵەوان لە ئیمڕۆدا سنووره تەقلیدییەکانی تێپەڕاندووە**، واتە ئەگەر تا دوێنێ ئەو واتایە لە کەسایەتییەکی سیاسی یاخود فەرمانڕەوایەکدا بەرجەستە دەبوو،ئەوا(کارلیل)ئەوواتایەی فراوانکردوپاڵەوانی لەشێوەی (خوداوەندوپەیامبەر وشاعیر وقەشەونووسەروپاشا)دا وێناکرد[2]. دواتر بەپێی قوتابخانەی ماددی بۆ مێژوو جەماوەر کرایە پاڵەوان‌وڕۆژ لە دوای ڕۆژ ئەو کایە هێندە فراوانکرا، کە ئەمڕۆ دەتوانین بڵێین **بەپێی ئەو ڕۆڵە داهێنەروتێپەڕاندنانەی کە لە کایە جیاوازەکانی ژیاندا دەیگێڕن‌وبەدیدێنن پاڵەوان زیاتر لە هەزار ڕووی هەیە.**

بەتایبەتیش ڕۆڵی کەسایەتییەك کە بیەوێت لە کۆمەڵگەیەکداولەسەر ئاستی زانکۆوخوێندنی بالاّ گۆڕانکارییەکی داهێنەرانە بخولقێنێت‌وکۆتایی بە شێوازومیتۆدێکی دەق پێوەگرتووی چەندین ساڵە بهێنێت. دواتر باشترین بەدیل بۆ ئەمە بخاتەڕوو، ئەوا ناکرێت وەك کەسایەتییەکی سادەوتەنانەت خوێندەوارێکی زانکۆیی تەقلیدیی تەماشای بکرێت، بەڵکو دەتوانین بڵێین ئەوەش ڕوویەکی تری پاڵەوانێتییە.

لەم سەربەنەوە مامۆستام(د.موحسین محەمەد حوسێن) سنووره باووتەقلیدییەکانی تێپەڕاندوتوانی لەگەڵ خۆیدا ڕۆح بەبەر جەستەیەکدا بکات، کە تائەو کاتەی ئەو بە (جدی)

کاری تێدا نەکرابوو، وەك جەستەیەکی خامۆشکراو وابوو، دیارە جەستە بێ ڕۆحەکان بێچرپەوبێبزوتنەوەن، بێکاریگەریورۆڵبینینن.

مێژوو ئەو جەستەیە بوو، کە لە کۆمەڵگەی کوردیدا لە ڕۆح دابڕابوو، بێگومان ڕۆحی مێژووش فەلسەفەیە.

(فەلسەفە)و(مێژوو) تەنها لەو ڕوانگەوە پێکەوە گرێنەدراون کە مێژووی فەلسەفە گوزارشتی لێدەکات، واتە تێبینیکردنی مێژووی هزری مرۆییو گۆڕانکارییەکانی، بەڵکو لەوڕوانگەشەوە کە (فەلسەفەی مێژوو)ە پێکەوەگرێدراون، واتە بیرکردنەوە لە پەرەسەندنی مێژوو و بزوتنەوەکەی و هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی یاسایەك کە ئەو پەرەسەندنە بەڕێوەدەبات. بێگومان نە فەلسەفە دیمانە(نظریە)یەکە لە بۆشاییدا هاتبێتەئاراوە و نە مێژووش کۆمەڵە ڕووداوێکی هەڕەمەکیانەی مرۆڤەکانە. تەنانەت خودی مێژووی فەلسەفە ڕێگەیەکی مردووی ڕەوت و دیمانە فەلسەفیەکان نیە بە درێژایی مێژوو، بەبێ گەڕانەوە بۆ بارودۆخە مێژووییەکەی و گوزارشتکردنی لە گیانی سەردەم. بەڵکو بریتییە لە زانینی ئەو ئەزموونە مرۆییە تاکی و کۆمەلایەتی و مێژووییانەی کە ئەو فەلسەفانەی لێوەهەڵقولاون، بەم شێوەیە مێژووی فەلسەفە مێژووی (گیان)ی مرۆڤایەتیە لە ڕووبەڕووبوونەوەی واقیعدا بەدرێژایی مێژوو. بۆیە فەلسەفە نەوەی سەردەمەکەیەتی و گوزارشت لە قەیرانی سەردەمەکەی دەکات و هەوڵدەدات چارەسەرگەلێك بخاتەڕوو کە بەهەمان شێوە گوزارشت لە قۆناغە مێژووییەکەی دەکات و هەوڵی تێپەڕاندنی بۆ قۆناغێکی دواتر دەدات .

فەلسەفەی مێژوو گەڕانە بەدوای کۆمەڵە بنەمایەکدا کە پەرەسەندنی کۆمەڵگە مرۆییەکانی پێوە بەندە، ئەوەش ڕاڤەکردنی ڕەوتی مێژوولە ژێر تیشکی دیمانەیەکی گشتی — وەك گشتێك نەك دابەشکردن بۆ ڕوداوەکان-دا دەگەیەنێت. بەم شێوەیە فەلسەفەی مێژوو بنەڕەتێکی فەلسەفی بۆ زانستی مێژوو دادەنێت کە لە واتای مێژوو و بوونی هۆکارێتی(السببیە) ڕوداوە مێژووییەکانوبوونی ئەو یاسایانەی ڕوداوە مێژووییەکان بەڕێوە دەبەنو بوونو دیاریکردنی ئاراستەکانی بزوتنەوەی مێژوو دەکۆڵێتەوە.واتە فەلسەفەی مێژوو تەنها شەنوکەوکردنی ئەو ڕێبازەی کە مێژوونوسان دایدەنێن و گفتوگۆکردن و شیکردنەوەی

سەرچاوەکان وتوێژینەوەی زاراوەکانی مێژوونوسان ناگەیەنێت، واتە کارکردنیان لە رابوردودا، بەڵکو فەلسەفەی مێژوو سنووری ڕابردوو تێدەپەڕێنێت و ئێستاوداهاتووش لەخۆدەگرێت.

لێرەوە بێگومان گرینگیدانمان بە فەلسەفەی مێژوو بۆ تێگەیشتنی ڕووداوەکانی سەردەممانە، واتە بێئاگابوون لە فەلسەفەی مێژوو بێئاگابوونە لەم قۆناغەی ژیانی تێدا دەگوزەرێنین! لەبەرئەوە نامۆ نیە لە ئێستادا بە ڕۆڵی نەوە ڕابردووەکان هەڵبستینولە نێوماندا بزوتنەوەی پێشینخوازی (السلفیە) دەربکەوێت. یا بە ڕۆڵی نەوەکانی داهاتوو هەڵبستین و لەنێوماندا ڕەوتە مارکسی و عەلمانیەکان دروست بن، یاخود لە ئێستادا بە هیچ ڕۆڵێك هەڵنەستین و لامان باری بێ باکیتی(لامبالاه) دروست ببێت، بەبێ ئەوەی بزانین ئێمە لە قۆناغی دەرچووندا ین لە تەقلیدێتییەوە بۆ ئازادیو لە کۆنەخوازییەوە بۆ نوێخوازی و لە ڕابردووەوە بۆ داهاتوو. بێگومان فەلسەفەی مێژووە ئەم ئەرکە لە ئەستۆ دەگرێت و مەشخەڵەکانی ڕێگەمان بۆ دەخاتە بەر چاو[٣].

(د. موحسین محەممەد حوسێن) خۆی گوتەنیولەسەرەتای خوێندکارێتییەوە چەمکە فەلسەفییەکان سەرنجی ڕاکێشاوەولەناویاندا بە تێڕوانینەکانی (ئیبن خەلدوون)وتێڕوانینەکانی لێکدانەوە عەقلانییەکان بۆ بزووتنەوەی مێژوو ئاشنابووە. دواتر لە زانکۆداوبەتایبەتی لە بەشی مێژوو وەردەگیرێت، زیاتر گرنگی بە بابەتی فەلسەفەی مێژوو دەدات. پاشترولەنێوان ساڵانی(١٩٦٦-١٩٧٠) لە شاری هەولێر لەسەر ڕۆشنایی فەلسەفەی مێژوو ماددەی مێژوو لە خانەوپەیمانگەی مامۆستایان دەڵێتەوە. لە ساڵی (١٩٨٢-١٩٨٣) بەشێوەیەکی کرداری لە بەغداولەبەشی مێژوو بابەتی فەلسەفەی مێژوو دەڵێتەوە. دیارە تا ئەو کاتە نەك پسپۆڕێك لە بواری فەلسەی مێژوو لە عێراقدا نەبوو، بەڵکو لەبوارەکانی دیکەی هزری مێژووییشدا نەبوو.

لێرەوە دەتوانین بڵێین لێرە بەدواوە وتنەوەی ئەو ماددەیە گرنگیپێدانەکانی ئەوی بۆ کایەی فەلسەفەی مێژوو گواستەوە. هەربۆیە چەندەها توێژینەوەی زانستی دەربارەی گەورە بیرمەندانی فەلسەفەی مێژووی وەك (ئیبن خەلدوونوڤیکۆوئیشپبنگلەروتوینبیو...تاد) خستەڕوو.[٤]

هەموو ئاواتەکانی ئەویش بریتیبوو لەوەی کە زانکۆکانی کوردستان گرنگی بە فەلسەفەی مێژوو بدەنوخوێنکارانی خوێندنی بالاّ پسپۆرییەکانیان لەو کایەدا چڕبکەنەوە. بۆ ئەوەی چیتر کوردوبزووتنەوەی مرۆڤی کورد لە ژیاندا لەنێو بازنەیەکی داخراودا نەخولێتەوە، واتە ئامانجی لە گرنگیدان بەو جۆرە توێژینەوانەوبابەتی فەلسەفەی مێژوو لە زانکۆوخوێندنی بالاّدا بۆ تێپەڕاندنی واقیعی مەنگی کۆمەڵگەی کوردی بوو، چونکە وەك پسپۆرێکی مێژوو بەباشی لەوە گەیشتبوو کە داگیرکەرانی کوردستان بە درێژایی مێژوو بە چ شێوەیەکی ترسناك کاریان لەسەر شێواندنودواخستنوویرانکردنی کۆمەڵگەی کوردی کردووە. بەهەمان شێوەش ئەو زوو لە ڕۆڵی فەلسەفەی مێژوو وەك زیندوترین کایەی مەعریفی زانستە مرۆڤایەتییەکان تێگەیشتبوو، هاوکات پەی بە ڕۆڵی زانکۆ بردبوو لە پرۆسەی گۆڕانوبەرەوپێشبردنی کۆمەڵگەدا. بۆیە بەردەوام هەوڵی دەداوخوێندکارانی خوێندنی بالاّی ئاراستە دەکرد، تا ئاوڕێك بەلای فەلسەفەی مێژوودا بدەنەوە. لەو بوارەشدا شوێن دەستی دیارە.

لێرەدا بەگرنگی دەزانین ئاوڕێك لەو گوتە بەناوبانگەی (ڤۆڵتێر) بدەینەوە کە دەڵێت:" هەندێ لە مێژوونووسان گرنگی بە جەنگوڕێکەوتنامەکان دەدەن، بەڵام دوای خوێندنەوەی باسی سێ هەزار تا چوار هەزار جەنگوسەدەها ڕێکەوتنامە، دانایەتییەکی تێدا زیاد نەکردم، تەنها ئاشنابوون بوو بە ڕووداوگەڵێك کە ئەو ماندوبوونەی نەدەهێنا کە مرۆڤ لە ڕێگەی زانیندا تووشی دەبێت. واتە چ دانایەتییەك لەو زانستەوە بەدیدێت کە لە سایەی سەرۆکایەتی فەرمانڕەوایەکی یاخی بەسەر گەلێکی بەربەریدا بەدەست دێنێت، جگە لە داگیرکاریوویرانکردن نەبێت؟

بۆیە دەبێت بواری مێژوو بۆ لەوە گرنگتر فراوان بکرێت، تا بەدوای ڕەوتی ژیری مرۆڤایەتیدا بگەڕێت، لە فەلسەفەوڕەوانبێژی، هۆنراوەوڕەخنەگرتن، وێنەگرتنوهەڵکۆڵین، مۆسیقاووێنەکێشان، تەنانەت لە چنینودروستکردنی کاتژمێرەکان، هەموو ئەوانەی کە کەسێتی گەل دەنوێنن، بە گشتی ئەمانە شیاوترن بۆ گرنگیپێدان، نەك مەعریفەیەکی جوزئی دەربارەی هەواڵی پاشایەك یاخود گفتوگۆی نێو کۆشکەکان، بێگومان سەرکردەکان چاوگی

خێروچاکەی مرۆڤایەتی نین، بەڵکو ئەوە فەیلەسوف‌وزاناوشاعیرەکانن. ئەگەر پرسیارم لێبکرایە: کام لەم پیاوانە مەزنترن: (ئەسکەندەر)، یا (قەیسەر)، یا (تەیمورلەنگ)، یاخود (کرمویل)؟ ئەوا وەڵامم دەدایەوە کە: (ئیسحاق نیوتن) لە هەموویان مەزنترە.

پێوەری مەزنێتی ڕاستەقینە کە لە بەخشیشی بلیمەتیدا دەدرەوشێتەوەوئاسمان بە مرۆڤێکی دەبەخشێت، سوودبەخشین‌ورووناککردنەوەی ڕێگەیە بۆ کەسانی تر بەو بلیمەتییەی کە پێی بەخشراوە. دواتر پیاوێکی وەك (نیوتن) کە ڕەنگە زەمەن هەر دە سەدە جارێك کەسێکی وا بەخۆیەوە ببینێت، ئەوە مەزنی ڕاستەقینەیە. بەلاّم ئەو سیاسەتمەداروسەرکردانە کە سەدەیەك نیە ئەوانی تێدا نەبن، بەڵکو لەڕاستیدا جگە لە خراپەکار شتێکی تر نین. بۆیە دواتر خۆمان لەوەدا دەبینینەوە کە پابەندبین بەسەردانەواندنمان بۆ ئەو گەورەییەی کە گەردوونی ڕاڤەکرد، نەك بۆ ئەو کەسانەی کە دەیشێوێنن."(٥)

ئەگەر هەمان پرسیار لە خۆمان بکەین کە: ئایا سەرکردە سیاسیەکان گەورەترن یاخود پسپۆڕەکەی بواری فەلسەفەی مێژوو؟ ئەوا بەوپەڕی پێزانین‌ونرخاندنی خەبات‌وتێکۆشانی سەرکردە شۆڕشگێڕەکانی ڕێگەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد لەم قۆناغەی ئێستادا دەڵێین ئەگەر ئەوان لەسەر ئاستی سیاسی‌وشۆڕشگێڕی خەباتیان کردبێت‌وتەواوی ژیانی خۆیان بۆ ئەم بوارە تەرخانکردبێت، ئەوا (د. موحسین محەممەد حسین) قوڵتر لەوان‌ودووربینتر لەوان بۆ کۆمەڵگەی ڕوانیوە، چونکە ئەم دەمێك بوو درکی بەو ڕاستیەکردبوو، کە هەر بزوتنەوەیەکی سیاسی‌وشۆڕشگێڕی گەر فەلسەفەیەك لە پشتیەوە نەبێت‌وبۆ سەر ئاستی تاك‌وکۆمەڵگە دانەبەزێنرێت، ئەوا تەواوی هەوڵەکان ڕووکەشی دەبن‌وگۆڕانکارییەکانیش لە باتی ئەوەی بە ئیجابی بشکێتەوە ئەوا بە خراپی دەشکێتەوە.

واتە ئەگەر سەرکردایەتی کوردی سەرکەوتووبوویێت لەوەدا کە توانیبووی چەك بەتاکی کوردی هەڵبگرێت‌وبیخاتە کۆڕی خەباتەوە، ئەوا ئەم پسپۆڕە ئەوە لە تاکەکان دەگەیەنێت، کە بۆچی‌وکەی دەبێت چەك هەڵبگرن؟ بەواتایەکی تر ئەو هەوڵیداوە کار لەسەر مەودایەك بکات، کە لە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورددا کاری لەسەر نەکراوە.

بەکارهێنان‌وبەگەڕخستنی ژیری‌وشارەزابوون لە تیۆرە فەلسەفیە جیاوازە دەوڵەمەندەکانی جیهان ئەو پێداویستییە بنەڕەتییەی کۆمەڵگەی کوردی بوو، کە تا ئەو کاتەی ئەو بە(جدی) کاری تێدا نەکرد، لە ناوەندە ئەکادیمیەکاندا جگە لە چەند هەوڵێکی سەرەتایی شتێکی ئەوتۆمان بەرچاوناکەوێت.

هەرچەندە هیواوهەڵپەکانی (د. موحسین محەممەد حسێن) بۆ کۆمەڵگەکەی لە ئاستێکی بێپایاندایە، بەلاّم هێشتا هەوڵەکان‌وتێگەیشتن لە خەونەکانی ئەو لەلایەن کۆمەڵگەوتەنانەت لە ناوەندە ئەکادیمیەکانی وەك زانکۆکانی کوردستانیش لە ئاستێکی زۆر نزمدایە.

بێگومان بۆ کۆمەڵگەیەکی کوردی وەك هەرکۆمەڵگەیەکی تری ڕۆژهەڵاتی ئەم ڕەوشە ئاساییە، چونکە لەم کۆمەڵگەیانەدا ئەوەندەی مردووەکان گرنگی‌وپیرۆزیی‌وگەورەییان پێدەدەدرێت، نیو ئەوەندە زیندووەکان ناخوێندرێنەوە. ڕەنگە بەشێکی ئەو فەرامۆشکردنەش بۆ نزمی ئاستی ڕۆشنبیری‌ومەعریفی خودی کۆمەڵگەکە بگەڕێتەوە، بەشێکیشی پەیوەندی بە ئیرەیی بردنی کەسانی خودی ناوەندە ئەکادیمییەکانەوە بێت، دەشێت بەشێکیشی کە بەلای ئێمەوە(پشکێکی گەورەی) هەیە، بۆ ئەوە بگەڕێتەوە کە تا ئێستا لێکۆڵینەوەیەك لەسەر ژیان‌وبەرهەم‌وهەوڵەکانی ئەو زاتە نەکرابێت، ڕەنگە چاوەڕوانی مردنی بکەین‌وبۆ دوای مردنی ئەومان هەڵگرتبێت، چونکە پاڵەوان لای ئێمە ئەو کەسانەن کە دەستەویەخە لە بەرانبەر دوژمندا قارەمانێتی دەنوێنن، یاخود ئەو کەسانەن کە مردنەکەی دەمانهەژێنێت‌وئاوڕێکمان بەلای ژیانی پێشینەیدا پێدەداتەوە. هەربۆیە وا ڕاهاتووین (بەشێوەیەکی گشتی نەك ڕەها) دوای مردنی کەسایەتییەکان لە هەوڵ‌وبەرهەمەکانیان دەکۆڵینەوەودەبنە مایەی سەرنجڕاکێشانمان، نەك ژیان‌وزیندوێتییان!

پەراوێزەکان

١-کامەران محەمەد: جەمالەدینی ئەفغانیوپرۆژەی بوژانەوەی ڕۆژهەلاّت، گۆڤاری هەژان، ژمارە(١٤-١٥)، ٢٠٠٤، لا١٦٤.

٢-بڕوانە: توماس کارلیل: الابطال، ترجمە: محمد السباعی)، دار الکاتب العربی.

٣-کامەران محەمەد: ڤیکۆو فەلسەفەی مێژوو(لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری-ڕەخنەییە)، سلێمانی، ٢٠٠٦، لا١٩.

٤-موحسین محەمەد حسین: پێشەکی کتێبی(کامەران محەمەد: ڤیکۆو فەلسەفەی مێژوو(لێکۆڵینەوەیەکی شیکاری-ڕەخنەییە)، لا١٤.

١-أحمد محمود صبحي: في فلسفة التأريخ، دارالنهضة العربية للطباعة والنشر، بيروت،١٩٩٤، لا٨٤.

٢- لێرەدا جێی خۆیەتی ئاماژە بە هەوڵە ناوازەودەسپێشخەرییەکەی مامۆستای گەورەوزانامان (د.کەمال مەزهەر)بکەین، کە بەناوی مێژووەوە لە ساڵی(١٩٨٣)دا بلاّویکردەوە. کە بەڕاستی پێویست بە نوسینێکی تایبەتی دەکات، لەسەری بنوسرێت.